

դիտել զանազան տեսակետներով եւ զանազան ուղղութեամբ: Մենք ընտրեցինք այն ճանապարհը, որ մեզ թւում էր աւելի իրական եւ որ մեր հայեացքով գրագէտին կարող է լուսարանել ոչ միայն իրրեւ անհատական հոգի, այլ եւ որոշ ժամանակի եւ որոշ միջավայրի սոցիալական արտայայտութիւն:

Գրականութիւնը, ինչպէս եւ պատմութիւնն ու ընկերաբանութիւնը, անկարելի է զատել այդ միջոցաւորից:

Պետրոս Գուրեան ծնունդով մի փոխանցման շրջանում, ապրելով մի պատմական ժամանակում — արտայայտեց ոչ միայն իր ներքին մարդը, ոչ միայն իր ներքին ողբերգութիւնը, այլ եւ իր ժամանակը եւ իր շրջանի հաւաքական հոգեբանութիւնը:

Այս յիսուն տարուայ ընթացքում նա ապրեց մեր գրականութեան մէջ եւ ազդեցութիւն ունեցաւ բազմատեսակ գրողների վրայ այդ կրկնակի ուղղութեամբ:

Այժմեան սերունդը բարձր գնահատելով հանդերձ Պետրոս Գուրեանի գրական-բանաստեղծական գործը, գիտակցում է անշուշտ, որ ինքը տարբեր ժամանակի ծնունդ է:

Յիսուն տարի յետոյ ահագին յեղաշրջումներ են տեղի ունեցել թէ եւրոպական կեանքի ու գրականութեան եւ թէ մեր կեանքի ու գրականութեան մէջ:

Պետրոս Գուրեանի գործը խոշոր չափով դարձել է արդէն պատմական գործ: Այժմեան գրական սերունդը կարդալով եւ սիրելով նրա ողբերգական բանաստեղծութիւնը, ոչ մի վայրկեան չպիտի մոռանայ, որ ինքը նոր, յեղաշրջուած ժամանակի ու սոցիալական միջավայրի արտայայտութիւն է:

Եւ գիտակցելով այդ պէտք է աշխատի նոր մարդկութեան, նոր իդէալների եւ նոր հոգեբանութեան արտայայտիչ լինել...

(Վ.Ի.Է.)

ՄԻՄ. ՅԱՊՈՐԱՆ

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՊՐՈՓ. ԴՈՎՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԻԳՐԱՆ ԱՐԵԼԵԱՆՑ

Հայ մտաւորականութիւնը կորսնցուց իր ամենէն թանկագին եւ ազնիւ հանճարներէն մէկը, յանձին Պրոֆ. Դիտ. Յարութիւն Տ. Աբելեանցի, որ կարճատեւ հիւանդութենէ մը վերջ մեռաւ 73 տարեկան հասակին մէջ, 11 Հոկտեմբեր 1921 ին:

«Արտիմ»-ը, ինչպէս մայրը զայն կ'անուանէ իր նամակներուն մէջ, կը տեսնէ առաջին անգամ աշխարհքի լոյսը Լոռիի աւերակներուն մօտ, Վարդաբլուր գիւղը 13 Ապրիլ 1849 ին (Հ. Տ.): Ծնողքը ունեւոր դասակարգին չէին պատկանիր, այնպէս որ հազիւ ի վիճակի էին իրենց ապրուստը վաստակելու: Արտիմ դժբախտութիւնը կ'ունենայ իր պատանակութեան ժամանակ հայրը կորսնցնելու: Նախնական կրթութիւնը կ'առնու գիւղին դպրոցին մէջ եւ յետոյ կը մտնէ Թիֆլիզի Մերսիսեան Ազգային Հոգեւոր Դպրոցը, ուր Յարութիւն կը դառնէ իր շուրջը հայ երիտասարդութիւն մը, սոգորուած ջերմ հայրենասիրութեամբ, որ կը տնեջայ հայ անցեալին փառքը եւ պատիւը վերականգնելու: Ահա՛ այս հայրենասէր եւ յառաջադէմ միջնորդութիւն մէջ՝ Յարութիւնի սէրը կ'արթննայ եւ կ'աճի դէպի իր ազգն եւ իր ուսումը: Ստացած վկայագիրներուն մէջ յիշուած են անոր կարողութիւնները եւ յատկութիւնները «ամենալաւ» եւ «շատ տալիս» գնահատութիւններով: Իսկ աւարտական վկայագրին մէջ, որ կը կրէ 12 Օգոստոս 1864 (Հ. Տ.) թուականը, Յարութիւնի տրուած են միայն «գերազանց» եւ «շատ լաւ» թուերը: Այս վկայականէն («Ատտեստատ»էն զատ) տա-

ղանդաւոր շր՚անաւարտը կը ստանայ նաեւ «Գովասանական Թուղթ» մը դպրոցի հոգաբարձութենէն «վասն զերազանց յառաջդիմութեան եւ գովանի վարուց եւ բարուց նորա յընթացս ուսումնառութեան ի Դպրոցիս»: Յարութիւն կարողացած էր բարձրանալ այս մտային զարգացմանը՝ իբրեւ «որդեգիր» եւ աղքատ ծնողքի տաղանդաւոր զաւակ՝ շնորհիւ բարեյիշատակ եւ ակնուասիրտ Յովսէփ Էֆենդիանցի կտակին, որուն նպաստով կը հոգացուին անոր ուսման ծախքերը՝ ինչպէս նաեւ ուրիշ աղքատ եւ մասնաւոր յատկութիւններով օժտուած ուսանողներունը, որոնցմէ միայն ամէնէն կարողները կը ղեկուէին բարձրագոյն ուսումնարաններ: — Աբելեանց կ'արժանանայ այս բախտին՝ շնորհիւ իր յառաջդիմական յատկութիւններուն:

«Դաստիարակ լինելու ցանկութիւնով» Յարութիւն կ'անցի Գերմանիա եւ կը մտնէ Հայդելբերգի (Heidelberg) համալսարանը, 21 Հոկտեմբեր 1865 ին (Հ. Տ.), իբրեւ կատարեալ ուսանող, ուր կը հետեւի բնագիտութեանց, ինչպէս նաեւ մանկավարժութեան եւ շարք մը ուրիշ գիտութիւններու, ի մէջ այլոց փիլիսոփայութեան, տրամաբանութեան եւ հոգեբանութեան, որոնցմով կ'ուզէ իր հայեացքը գիտութեանց վրայ ընդլայնել, որպէս զի «միակողմանի չլինի»: Ուսանողութեան ժամանակ գրեթէ միշտ դրամական նեղութեան մէջ կը գտնուի, ինչու որ իրեն ստացած նպաստը զոր հոգաբարձուները իրեն ամէն տարի կը ղրկէին, այս է 300 Ռուպլի ըստ Էֆենդիանցի կտակին, իր պահանջներու գոհացման չէր բաւեր կատարելապէս: Դրամի նեղութենէն տառապող Աբելեանց իր 1868 Սեպտեմբեր 4 Թուակեր նամակին մէջ գրած է իր հոգաբարձուներուն՝ Գրիգոր Յովհաննիսեան Դպիրեանցի եւ Աւետիք Բուղդա-

նեան Ովիգնիկեանցի՝ թէ «ազգային հաշուով ուղարկուած է այստեղ սովորելու» բայց ռոճիկն այնքան քիչ է որ չէ կարող հիւանդութեան ծախքը վճարել եւ ուսումը շարունակել»: Վերջապէս՝ զանազան դիմումներու վրայ՝ հոգաբարձուները կը վճեն Աբելեանցի տաւելան նպաստը 300էն 400ի բարձրացնել: — Զիչ մըն ալ մայրը կ'օգնէ անոր երբեմն դրամ ղըրկելով:

Առանց Հայդելբերգի մէջ իր ուսումնաւարտելու՝ Աբելեանց անկէ Զուիցերլիան կ'անցնի եւ Յուրիխի համալսարանը կը մտնէ՝ շարունակելով հետեւիլ բնագիտութեանց: 1872 ին՝ 23 տարեկան հասակին մէջ՝ Prof. Wislicentasi մօտ կու տայ Դոկտորական քննութիւն՝ գրելով աւարտական աշխատութիւն (Dissertation) մը «Bichloräther»-ի վրայ: Իր ուսուցիչ զնահատելով Աբելեանցի բարձր յատկութիւնները՝ կ'առնու զայն քովը իբրեւ օգնական: Ահա այս Թուականէն կ'սեալ՝ երկտասարդ գիտնականը կը նետուի գործնական կեանքի մէջ եւ կը սկսի գործնականապէս ծառայել գիտութեանց յառաջագիմութեան: Դրախտարար պարագաները չեն թոյլատրեր անոր վերադառնալ Հայրենիք եւ ծառայել «մատաղ սերունդի եւ ժողովուրդի կրթութեան», որուն համար նա ուխտած էր: Ամէն անգամ որ Աբելեանց կը պատրաստուի այս ծրագրի իրագործման, անոր առջեւ կը բարձրանան ժայռի պէս արգելքներ, այնպէս որ՝ այլ չլինել Զուիցերլիոյ մէջ, որուն քաղաքացին կը դառնայ 1884 ին: Այսպէս նա ժառայած է մօտաւորապէս կէս դար Յուրիխի կառավարութեան զանազան պաշտօններով, ի մէջ այլոց իբրեւ քիմիագիտութեան ուսուցիչ զանազան դպրոցներում մէջ, իբրեւ նահանգական քիմիագէտ (Kantons-Chemiker), 1884 էն ի վեր իբրեւ արտասովոր Պրոֆեսոր, 1890 ին կատարեալ

Պրոֆեսորի աստիճան ստացած է եւ 1892—1894 համալսարանին փիլիսոփայական ծիւղին երկրորդ բաժնին պետը եղած է: Վախճանելէն քանի մի ամիս յառաջ հանգստեան կոչուած էր, բայց դեռ կը շարունակէր իր գործերը համալսարանի մէջ, որովհետեւ դեռ ուրիշ մը որոշուած չէր անոր պաշտօնին իբրեւ յաջորդ:

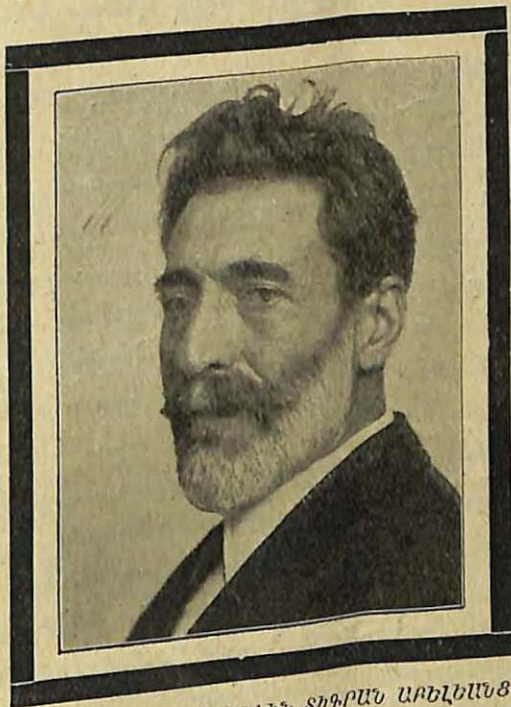
Արեւեանց ամուսնացած իր ուսեալ ռուս օրիորդի մը հետ, որուն հետ պսակուած էր հայ ծէսով: Յառանգաւ երկու աղջիկ, որոնք նշանաւոր տեղացիներու հետ ամուսնացած են, եւ մանչ զաւակ մը, յայտնի արձանագործ ու նկարիչ:

Մահած հայ տաղանդին աշխատութիւնը ինչպէս նաեւ անոր գործունէութիւնը բազմակողմանի եղած են: Մասնաւոր հեղինակութիւն մը ստացած էր սնունդեղէններու քննութեան եւ տարրալուծութեան

մէջ, որուն մասնագիտական հմտութեան կը դիմէին շատ անգամ Յուրիսի դատարաններէն եւ զանազան պաշտօնարաններէն ու հաստատութիւններէն, փորձառու գիտնականին կարծիքը հարցնելու համար, որուն վրայ կը հիմնէին յաճախ իրենց վճիռները կամ որոշումները: Այսպէս կը տեսնենք զայն դատարաններու մէջ զանազան առիթներով, ինչպէս սնունդեղէններու կեղծման, գրամանենգութեանց եւ ռճաւագործութեանց դատերու ժամանակ, ուր Արեւեանց կը յայտնէ իր քննութեանց արդիւնքը կեղծուած սնունդեղէններու եւ գրամաներու վրայ՝ ինչպէս նաեւ

թունաւոր... ած դիակներու. երբ 1884ին Յուրիսի նահանգին մէջ ժանդարմերի համաձայնակ կը ծագի, Արեւեանց քննութեան յանձնախումբին (Experten-Kommission) անդամ կ'ընտրուի եւ անոնց ժողովներուն կը մասնակցի: Յետոյ կ'աշխատակցի քաղաքային ճարտարագէտին՝ հանրային առողջութեան վերաբերեալ տեխնիկական միջոցները բարելաւելու: Արտադրած է նաեւ շարք մը աշխատասիրութիւններ սնունդեղէններու տարրալուծութեան վրայ,

որոնք վերջը կառավարութեան օրհնած են իբրեւ հիմերը ծրագրի մը՝ սնունդեղէններու ընդհանուր քննութեան, եւ այնպիսի ժամանակ մը, ուր սնունդեղէններու քիմիագիտութիւնը դեռ մանկութեան մէջ կը գրտնուէր: Երբ 1883ին Յուրիսի մէջ «Չուիցերական Յուցահանդէսը» (Schweizerische Landes-Ausstellung) տեղի կ'ունանայ, Արեւեանցի կը յանձնուի անոր մէկ

Պրոֆ. Դ. Կ. ՅԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՒՐԱՆ ԱՐԵՎԵԱՆՑ

բաժնի հսկողութիւնը: Եղն տարին կը հրատարակէ տեղիկագիր մը գրքոյկի ձեւով՝ տալով անոր մէջ ծանօթութիւններ դարեջուրի վրայ՝ պատմական, տնտեսա-քաղաքական եւ վիճակագրական տեսակէտներով: Անոր ծառայութիւնները հանդէպ ցուցահանդէսին, ինչպէս նաեւ անոր անդամակցութիւնը յիշեալ յանձնաժողովին մէջ գովասանական «վկայականով» (Diplom) մը կը գնահատուին: Իր գործերէն շատ մը տարրալուծական ձեւակերպեր կը շարունակեն իրենց արժէքը պահել զանազան տարրաբանական դասագիրքերու եւ գիտնական գործերու մէջ: Անոր ամէնէն

Ծանօթ եւ տարածուած գործն է «Առաջնորդ որակական տարրալուծութեան» (Leitfaden für die qualitative chemische Analyse), որուն տասնուհինգերորդ տպագրութիւնը լոյս տեսաւ 1920 ին եւ թարգմանուած է օտար լեզուներու: Կրնային յիշուիլ հոս նաեւ շարք մը դոկտորական աշխատութիւններ (Dissertation), որոնք թէեւ իր հարիւրաւոր աշակերտներուն առնուելով կը կրեն, բայց Աբելեանցի տարրալուծարանի (Laboratorium) մէջ անոր հսկողութեանը տակ եւ անոր աջակցութեամբ յառաջ եկած են: Ունի նաեւ աշխատասիրութիւն մը քարիւղի վառման վրայ, որուն տաքութիւնը չափելու համար մասնաւոր մեքենայ մը հնարած է, որ կը կոչուի „Abelscher Petroleumprober“: 1897 ին կը մասնակցի Համագլխային երկրաբանական ժողովին, որ կը գումարուի Ռուսիոյ մէջ:

Աբելեանց միշտ սիրած է իր հայրենիքը եւ ազգը. անոնց վիճակովը միշտ հետաքրքրուած է. սրտով անոնց հետ ապրած, անոնց համար աշխատած, տրտմած եւ ուրախացած: Գրիչով եւ գործով պաշտպանած հայկական դատը տեղական թերթերուն մէջ: Իր տոկուն եւ ողջամիտ նկարագրովը եւ գիտնական հանձարովը պատիւ բերաւ այն ազգին, որմէ նա սերած էր: Երբ կոտորածներու ժամանակ Յուրիսի, ինչպէս նաեւ ուրիշ նահանգներու մէջ հայանպաստ ընկերութիւն (Armenischer Hilfsverein) մը կը կազմուէր տեղացիներու կողմէ, հայորդի գիտնականը կը մասնակցի անոր եւ գործօն դեր մը կը կատարէ անոր մէջ մինչեւ իր մահը: Հայրենիքը տեսնելու տենչով՝ նա կ'ուղեւորի երկու անգամ զէպի Լօռի պայքերու համար իր ծննդավայրը: 1896 ին՝ երբ երկրորդ անգամ կ'երթայ Հայաստան՝ կը բարձրանայ Արարատի գագաթը, ուսկից հետը կը բերէ բուսաբանութեան մէջ դեռ անծանօթ բոյսեր, ինչպէր նաեւ կենդանա-

բանութեան մէջ շնչանակուած կենդանիներ, որոնք ընդհանրապէս բնագիտութեանց կը նպաստեն եւ մասնաւորապէս համալսարանի հաւաքածոները կը ձօնացնեն: Յուրիսի վերադարձին՝ տեղական թերթերէն „Züricher Post“ ի մէջ կը տպուին իւր տպաւորութիւնները եւ գիտնական հետազօտութիւնները „Առաջին Յուրիսիցին Արարատին վրայ“, խորագրին տակ: Ծամբորդութեան ժամանակ Աբելեանց կը ծանօթանայ Ղամարու Գիւղի մէջ հայրենակցի մը, որ անոր պատմածները ճամբորդութեան մասին կը հրատարակէ Թիֆլիզի „Մշակ“, թերթին մէջ (Թիւ 112) Սեպտեմբեր 26, 1896):

Իր երկտասարդութեան օրերուն՝ Աբելեանց կը զբաղի նաեւ գրականութեամբ, գրելով զանազան շահեկան յօդուածներ՝ մասնաւորապէս մանկավարժական հարցերու վրայ, թարգմանելով նաեւ զանազան օգտակար դասադրքեր, որոնք սակայն լոյս տեսած չեն: Աշխատակցած է Կ. Պոլսոյ եւ Կովկասի հայ թերթերուն այլ եւ այլ յօդուածներով, որոնք իր նիւթական վիճակին բարւոյթման նպատած են ուսանող բարեկամը երկու հանրածանօթ Արժրունիներուն:

Ահա այս ան Աբելեանցն էր, որուն զազաղը, ծաղկեպսակներով զարդարուած, դրուած էր 1921 Հոկտեմբեր 13 ին, Յուրիսի դիակիզարանը: Թուղարկաւորութեան թէ համալսարանէն եւ թէ Բազմարուեստից վարժարանէն, ինչպէս նաեւ ներկայացուցիչներ զանազան պաշտօնատուներէն, Դադաղին երկու կողմերը պատուոյ պահանջարկներ իրենց գունագեղ դրօշ իրենց ակադեմիական տարազներով՝ ըստ բուած ծաղկեպսակներուն մէջ առանձին

կերպով կը փայլէր Յուրիխի հայ Գաղութի նուիրած ծաղկեպսակը ձերմակ լայն ժապաւնով մը, որուն վրայ խոշոր ոսկեզօծ տառերով եւ գերմաներէն լեզուով գրուած էր. — «Դր անմոռանալի հայրենակցին, հայ Գաղութ Յուրիխի»։ — Յուրիխի հայութիւնը փութացած էր իր պատուոյ նախագահին ընծայել վերջին պատիւը եւ յարգանքը։

Տխուր նուագածութենէ մը յետոյ խօսք առաւ հանրապետական խորհրդոյ անդամ Դիտ. Վետտշտայն (Dr. Wettstein), ննջեցեալին փեսան, գերդաստանին կողմէ. Արեւելանցին համառօտ եւ պարզ կենսադրութիւնը ընելով, շեշտեց անոր նկարագրի տոկունութիւնը, անխոնջ աշխատութեան թափը, ազնիւ եւ պատասխատուութեան ոգին դէպի նոր հայրենիքը։ Յետոյ մատնանշեց անոր կարեւորութիւնը Յուրիխի Կանտոնին (Kanton) համար, որուն նա մատուցած էր անթիւ եւ անփոխարինելի ծառայութիւններ։ Ծօշափելով ննջեցեալին քաղաքական զգացումները՝ ի մէջ պլոց ըսաւ. — «Թէեւ շատոնց Զուիցերլանդի, բայց ոգիով միշտ հայ մնացած էր»։ Երկրորդ դամբանական խօսողն էր Դիտ. Փուտտէր (Dr. Futter), համալսարանին տնօրէնը, թէ՛ հաստատութեան եւ թէ՛ իր ընկերներուն կողմէն, վեր հանելով Արեւելանցի մատուցած անմոռանալի ծառայութիւնները, մօտաւորապէս 40 տարիներու ընթացքին. ըսաւ. «Համալսարանի պատմութենէն կարեւոր կտոր մը հողակոյտին կը յանձնուի»։

Յետոյ խօսեցաւ Դիտ. Կարրէր (Dr. Karrer) քիմիագէտ ընկերներուն կողմէն, որ՝ ակնարկ մը նետելով ննջեցեալին գիտական եւ պաշտօնավարական գործունէութեան վրայ՝ փակեց իր համառօտ եւ տպաւորիչ դամբանականը, որ տպուեցու «Neue Zürcher Zeitung» օրաթերթին մէջ նոյնութեամբ։

Անկից վերջ՝ խօսք առնելու պատիւը

ունեցաւ յօգուածագիրս՝ Յուրիխի հայ Գաղութին կողմէն, յիշելով Արեւելանցի կարեւորութիւնը Զուիցերլանդի հայութեան, մանաւանդ Յուրիխի ուսանողութեան համար, որուն նա երբեք չզլացաւ իր հայրական խնամքը եւ ամէն հայու հանդէպ եղաւ անձնուէր, համեստ եւ պատուական ընկեր մը։ Թէեւ ան տուաւ իր երկրորդ հայրենիքին իր ամէնէն թանկագին գոյքերը, բայց սրտին խորէն միշտ հաւատարմօ մնաց այն ազգին, որմէ ան սերած էր։ Յուրիխի Գաղութը կորսնցուց իր ամէնէն ակամաւոր անդամը պարտաւոր նախագահին մահուամբ, որուն սղնիւ յիշատակը Յուրիխի հայութիւնը պիտի գիտնայ պահել իր սրտին մէջ միշտ թարմ եւ անմոռանալի։

Բանի մը երկվայրկեան խոր լուծենէ յետոյ նուագը վերստին սկսաւ իր տխրազգած եղանակներով յուզել ներկաներու սրտերը, մինչդեռ դադաղն կամաց կամաց կ'անհետանար յուզարկւորներու աչքերէն դէպի յաւիտենականութեան ծոցը։

Արդեօք անոր ազնիւ յիշատակն ալ պիտի թառամի օր մը եւ կամ պիտի մորցուին անոր գործերը գիտութեանց պատմութեան մէջ։ Ո՛չ երբեք...

Յուրիխ, Յունուար 1922։

ՏՐԴԱՏ Գ. ՏԵՄԻՐՅԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ-ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ, Եռօնոն Բաղարանի Հայերէն աշխարհիկ լեզուէ Փրանսերէն։ Կ. Պոլիս, Հրտ. Պալենց գրատան, 1915։ 80, էջ 838։ Գին 300 դր.

Համաշխարհական պատերազմին աղմուկին հրապարակ ելաւ Պալենց գրատան հրատարակութեամբ այս կարեւոր գործը, որուն այնչափ անհամբեր կը սպասէին շատերը։ Ազգին գոյութեան կռուի այս շրջանին մէջ կարելի չէր վրան խօսիլ, եւ կարծեմ թէ այնուհետեւ ալ վրան չգրուեցաւ։